

“At blinke for Kniven”

Had og idiosynkrasi i Kongens Fald

Det var et særsyn, da underholdningsshowet X Factor i foråret 2021 pludselig lagde scene til regulær aktivisme. Showets deltagere, vært og dommere dannede fælles front mod det, de beskrev som stadigt mere omfattende og stadigt mere læderende hadefulde ytringer i det offentlige rum. Selve tematiseringen af hadefulde ytringers rolle og udbredelse er imidlertid langt fra et særsyn. Ekstremt aggressive og negative diskursformer, især som de florerer på og spredes via digitale platforme, har været et af de dominerende emner i de senere års samfundsdebat. Også forskningen vier fænomenet stigende interesse. I et nyere metareview på tværs af jura, psykologi, sociologi, samfundsstudier og kulturstudier viser Moreno-Delgado et al., hvordan antallet af årlige videnskabelige artikler om hadefulde ytringer (*hate speech*) er steget fra ca. 20 i 2005 til ca. 180 i 2018 (2020). Centralt i offentlighedens og forskningens interesse står endnu ganske åbne spørgsmål om, hvordan man bestemmer hadefulde ytringer, hvordan man som samfund bedst forholder sig til dem, og hvilke funktioner de tjener.¹

På det seneste er litterater, inspireret af blandt andet Sara Ahmeds ideer om *affective economies* (2004) og Judith Butlers ideer om *excitable speech* (2013), begyndt at undersøge relationerne mellem had og litteratur ud fra den observation, at selv om hadets tale og had mere generelt fylder meget i litteraturen, så mangler der systematiske behandlinger heraf. I deres indledning til antologien *Hass/Litteratur* (2019) opstiller redaktørerne Jürgen Brokoff og Robert Walter-Jochum tre typer af relationer mellem litteratur og had, som især kalder på undersøgelser. For det første er der spørgsmål om, hvordan litteratur fungerer som et analyserende medium, “der viser hadet i bestemte situationer og gør det transparent, hvordan og under hvilke betingelser had opstår og virker” (s. 23), altså som en slags røntgenblik, der kan se ind til hadets udspring og følge dets skæbne i detaljer. For det andet giver det mening at studere, hvordan litteratur vikler sig sammen med hadopfattelser og hadpraksisser fra samtiden eller fortiden, det være sig, når den opdyrker og tilskynder til eksisterende former for had, eller når den aktivt søger at modgå dem. Endelig

rummer litteraturen, for det tredje, vigtige indsigter i hadets retorik, dets sproglige materialitet og performative potentialer. “Hadets intentioner om at ødelægge følger ofte af en særlig retorik, som dyrker ekstraordinære intensiteter” (s. 23). Hadtale og talen om had forbindes med særlige intensive diskursive former, og de litterære fremstillinger heraf er ingen undtagelse.

I *Mit Dolchen Sprechen. Der literarische Hass-Effekt* (2019) undersøger Karl Heinz Bohrer, hvad han kalder litterære hadeffekter. Vendt mod nutidens enstemmige kritik af *hate speech* argumenterer Bohrer for, at beskrivelser af hadtale har været og fortsat er afgørende for litteraturens formelle udvikling; at scener, hvor fiktive karakterer giver sig deres had i vold, fungerer som miner, hvorfra nye udtryksformer udvindes. Bohrer skelner mellem harmful ideologisk *hate speech* og æstetisk berigende hadeffekter, hvilket åbner for mere nuancerede forståelser af forholdet mellem ekstrem affekt og ekstreme formuleringer.

Jeg placerer mig i det følgende i forlængelse af disse undersøgelser, idet jeg stiller skarpt på de måder, hvorpå *Kongens Fald* fremstiller forholdene mellem had, hadtale og idiosynkrasier. Det primære formål er at belyse, hvad had betyder i og for romanens tematik og form. Det er velkendt, at Jensens roman fremstår som et regulært katalog af negativitetserfaringer, såsom tomhedsfølelse, modvilje, raseri og vanvid, ikke mindst realiseret i fremstillingerne af Mikkel Thøgersens hudløst skælvende eksistens på randen af sindet, socialiteten og samfundet. Og mens der er tradition for at nævne had som en vigtig komponent i analyser af Mikkels psyke, så har ingen endnu lavet en samlet læsning af romanens omgang med had og hadets forformer.

Ideen, som skal forfølges her, er, at beskrivelserne af had i *Kongens Fald* ikke kun er interessante som indblik i dehumaniserende gruppeogikker og i kriseramte psykologier, men at de også har betydning for den særlige æstetik, der har medvirket til at gøre romanen til en nøgletekst i dansk litteraturhistorie. Romanens forestillinger om hadets affekter forandrer fortællingens fremstilling; tematisk binder hadet Mikkel Thøgersens tanker sammen; stilistisk skaber beskrivelserne af de hadefulde tanker nye udtryksformer, der også får læseren til “at blinke for Kniven” (Jensen, 52). Læsningen af romanens omgang med hadet og med nogle af hadets forformer i idiosynkrasien bidrager samtidig med yderligere indsigter til diskussionerne af intentionaltitet og kunstautonomi i den unge Jensens produktion.

Det kan være svært at opretholde Bohrers principielle skelnen mellem farlig, virkelig hadtale og fascinerende, fiktive hadeffekter, når man nærmer sig tekster med slørede grænser mellem fiktionisering og dokumentation, mellem strategi og symptom. En sådan tekst er *Kongens Fald*. Jeg tager i det følgende udgangspunkt i eksisterende teori om litteratur, had og idiosynkrasi og undersøger på den baggrund romanens tematiske fremstillinger af først det kollektive, siden det individuelle had. Herefter vendes interessen mod hadet og idiosynkrasien som æstetisk praksis i *Kongens Fald*, inden jeg afslutningsvist sammenholder læsningerne med tolkninger af romanen som helhed.

Modviljens gåsehud

Den vel nok mest kendte dansksprogede tekst om relationerne mellem had og litteratur er Thorkild Bjørnvigs klassiske essay “Den æstetiske Idiosynkrasi” (1960).

Essayet åbner med nedslag i to tekster, der portrætterer intelligente, velartikulerede mænd, som – besatte af had, men foruden det, man traditionelt ville forstå ved et motiv – begår voldsomme mord. Den ene mand er Poes fiktive hovedperson i "The Tell-Tale Heart", den anden er den virkelige amerikaner Jack Koslow, leder af det, der senere blev kendt som "The Brooklyn Thrill Killers" (Adin). Bjørnvig gengiver, hvordan begge mænd knytter deres had og fatale handlinger sammen med henholdsvis "en uvilkårlig Afsky" (Bjørnvig, 184) og en "ufrivillig fascination af Ækelhed" (s. 188).

Bjørnvig vier sin tekst til at reflektere over, hvordan sådanne tilfældige kropslige impulser og affekter kan lede til hadefulde, men tilsyneladende meningsløse drabs-handlinger. Årsagssammenhængen spidsformulerer han således:

“ Det, som kommer til, det, som vækker Hadet og Ødelæggelsestrangen, uden rimelige Grunde, Aarsager, man kan være bekendt, og som er velbegrundet i et System, i en Idé, i det naturlige Følelivesliv, synes at være en abnorm Følsomhed, forbundet med en lige saa abnorm Mangel på Følelse. Et Overmaal af Fornemmelse, parret med en komplet Mangel paa Sanselighed. (s. 191)

Bjørnvig diagnosticerer her en psykologisk abnormitet, en lidelse. Dens kendetegn er sygeligt forvoksede fornemmelser og en hypersensitiv følsomhed, som har fortrængt sanselighedens indføling og følelsernes indlevelse. Sygdommen domineres af det, Bjørnvig kalder æstetiske idiosynkrasier, hvorved han forstår affektivt højintensive, men vilkårlige og ubegrundede reaktioner på fysiske stimuli lugte, syn, lyde. Æstetiske idiosynkrasier udgår fra "overnaturligt skærpede Sanser" (s. 186), som placerer individet under "bestandig Paavirkning" (s. 211) af "Detaillen, i Lyst eller Had" (s. 225). En sådan "til det yderste sublimeret og [...] sygelig skarp Sansning" efterlader subjektet labilt, til stadighed kastet "frem og tilbage i Antipatier og Sympatier" (s. 211). Denne overfølsomme, ultrapåvirkelige sindstilstand "lamer et Menneske, gør passiv og enhver Handling, der befrier fra den, er vilkaarlig, pludselig: en Eksplosion" (s. 191). Som en sprængning følger af et overtryk, således følger hadet og den tilsyneladende arbitrære trang til at ødelægge og udlette af pinefuldt akkumulerede, men ikke assimilerede indtryk, typisk af modvilje, afsky og væmmelse. Idiosynkrasier er i udgangspunktet strengt personlige, men, fortsætter Bjørnvig, de kan indrulleres i en "religiøs eller videnskabelig Doktrin" (s. 184), som forstørrelser, forener og legitimerer den enkeltes affektbetonede modvilje og had. "Udslettelsen af det Hæslige om sig" (s. 219) kan gøres til et fællesskabs mål, og Bjørnvig bruger Nazi-Tysklands antisemitisme som eksempel.

Også Theodor W. Adorno og Max Horkheimer bruger idiosynkrasien som forklaringsnøgle i deres analyse af det had til jøderne, som drev den tyske antisemitisme. I "Elementer i antisemitismen. Oplysningens grænser" (2004) beskriver Adorno og Horkheimer, med formuleringer, der ligner Bjørnvigs pointer om udfordringerne med at motivere de to morderes handlinger, antisemitismens had som noget, der undviger rationaliteten, eftersom det hverken giver mening militært eller stiller de hadende bedre socialt eller økonomisk. Antisemitismens udryddelser hjælper "ikke menneskene, men deres tilintetgørelsestrang" (s. 242); antisemitterne "ha-

der i det uendelige” (s. 243), men det er et had, der lider af “intentionsløshed” (s. 243), og som er ramt af en “blindhed, der griber alt, fordi den intet begriber” (s. 244). Hadets kilde, fortsætter de, kan føres tilbage til idiosynkratiske udladninger, som nazisternes tankebygninger og kommunikative indsats lykkedes med at transformere fra individuelle overreaktioner og affekter til en målrettet, kollektiv strøm af voldsparathed: “Den sjælelige energi, som den politiske antisemitisme spænder for sin vogn, er en sådan rationaliseret idiosynkrasi” (s. 258). Selve idiosynkrasien, altså hadets forform, beskriver de således:

“ Men idiosynkrasi hæfter sig ved det særlige [...] De motiver, som idiosynkrasien koncentrerer sig om, minder om herkomst. De udgør øjeblikke af den biologiske urhistorie: tegn på den fare, ved hvis lyd hårene rejser sig på hovedet, og hjertet stod stille. I idiosynkrasien unddrager enkelte organer sig igen subjektets herredømme; selvstændigt adlyder de biologisk fundamentale pirringer. Det jeg, der oplever sig selv i den slags reaktioner, såsom stivnen af hud, muskler, lemmer, er alligevel ikke ganske herre over dem. (s. 253)

Som hos Bjørnvig udgør idiosynkrasien en sønderdelende kraft, der underkastet detaljens regimente ufrit manifesterer sig i stærke kropslige reaktioner – gåsehud, muskelstivnen – og som adskiller og fragmenterer både subjekt og omverden, idet den reducerer subjektet til tvungne reaktioner på vilkårlige indtryk. En væsentlig forskel på Bjørnvigs og Adorno og Horkheimers opfattelser ligger nu i, at de to sidstnævnte ikke med nødvendighed forbinder idiosynkrasien med eksplosionen; hadet og voldshandlingen er her kun en blandt flere mulige reaktioner på situationer, hvor intensiverede, ophidsede sansninger opnår affektivt eget liv på bekostning af subjektets kontrol og sammenhæng. Tabet af magten over sansningen, det somatiske erosion af mening og rationalitet, efterlader subjektet uden grund, men derfor også i udgangspunktet uden retning.

Denne skelnen mellem på den ene side idiosynkrasien som grundløs og principielt ubegrundet og på den anden side hadet som et anderledes begrundet og målrettet konglomerat af idiosynkratiske impulser griber Jörg Kreienbrock fat i i artiklen “Grundloser Hass: Formen idiosynkratischer Rede” (2019). Inspireret af blandt andre Adorno og Horkheimer sætter han sig for at udvikle “hadets psykosomatiske fænomenologi” (s. 50). Kreienbrock understreger forskellene mellem idiosynkrasien og hadet ved hjælp af modsætningen mellem grundløs og begrundet, idet han bestemmer hadet som en form for størknet idiosynkrasi. Kreienbrock beskriver idiosynkrasien i vendinger, der minder om Bjørnvigs, men radikaliserer dens meningsomstyrtende potentiale yderligere: Idiosynkrasiens overdrevne, kropslige sansereaktioner ser han som undergravende det eksisterende i prøvende og borende udfald, hvis antiargumentative og destabiliserende former borttæser ikke bare ordenes betydning, men også forestillingerne om de fænomener, ordene betegner: “I den idiosynkratiske reaktion – modviljens gåsehud – er det selve ordenes grund, der testes. Ordene repræsenterer ikke længere verden, men afslører meningens grundløshed” (s. 56). Denne modviljens gåsehud rejser sig i excessiv affekt, i et overskud af uforankrede eller hjemløse impulser, og dens årsager såvel som dens formål fortaber sig hinsides erkendelsens lys. Aversionerne, som er ufrie

grænsende til det patologiske, arbejder i stadige intensivering og stigninger i form af det, Roland Barthes citeres for at kalde "overfloder af benægtelser og bekræftelser" (s. 50).

Det pludselige, grundløse udfalds affekt udfordrer og ryster virkeligheden og normalsproget, handlingen og tanken, idet det kortslutter deres hverdagsfunktioner. Hadet er anderledes, for hadet har en grund, som gør hadet robust. Det er denne robusthed, som gør hadet instrumentaliserbart. Skellet mellem overfølsomhedens frie spil og hadets fastlåste handlingsparathed gør det muligt at tænke videre langs Adorno og Horkheimers distinktion mellem idiosynkrasien som radikal åbning og hadet som blot en af flere mulige lukninger af denne åbning. Idiosynkrasiens *raid* ned i meningsløsheden kan nemlig også føre til mere konstruktive erkendelsesmæssige effekter: "Denne stædighed kan redde et element af menneskelig frihed i dets tilgang til naturen [...] den chokerende lammelse viser ikke bare subjektet i dets miljø, men peger potentielt ud over dette miljø", argumenterer Kreienbrock, idet han trækker på Adorno og Horkheimer. Idiosynkrasiens prøveboringer kan, i hvert fald så længe de ikke overskrider tærsklen til det handlingsparate, begrundede had, presse "sproget ud over dets grænser, derud hvor dets evne til at bære mening er antastet, derud, hvor det affektive overskud overskrider det sagtes mening" (s. 56).

"Den glade Sværm af ærlige og renlivede Folk"

Bjørnvigs analyse arbejder sig fra tilsyneladende vilkårlige hadefulde handlinger tilbage til deres udspring i idiosynkrasiens patologiske overfølsomhed; en bevægelse, som synliggør vigtige dele af hadets anatomi, både forstået som individuel tilbøjelighed og forstået som socialt fænomen, men som også risikerer at påstå, at idiosynkrasien og hadet er sammenfaldende, at de altid er to sider af samme sag. Med Adorno og Horkheimer, læst af Kreienbrock, bliver det klart, dels hvordan hadet og de hadefulde, begrundede handlinger kommer efter og derfor er sknelnelige fra idiosynkrasiens grundløse udfald, dels hvordan hadet blot er en af idiosynkrasiens mulige skæbner.² Det er disse indsigter, jeg nu vil placere i dialog med *Kongens Fald*, en tekst, der selv har meget at sige både om og med idiosynkrasier og had.

Litteratur om had og om idiosynkrasiens eksalterede prøveboringer antager typisk essaylignende former. Kreienbrock trækker på Bohrer, der taler om det "hæretiske essay uden ideer" som en radikalt polemisk tekst, der skrives på vilkårlige kropslige ubehag, på "polemisk smerte" (s. 61), og som med "fortvivlet nøjagtighed" (s. 61) pendulerer mellem realitet og fantastik, mellem repræsentation og imagination, mellem autobiografi og fiktion. Hverken Bohrer eller Kreienbrock nævner eller forholder sig til Jensens produktion, men deres signalement af en genreubestemt, radikalt slagkraftig, men ikkeargumentativ prosa, skrevet på overskud af affekt og umiddelbare kropslige impulser uden hensyntagen til etablerede normer eller begrebsdannelser stemmer bemærkelsesværdig godt overens med dele af den unge Jensens produktion, især de dele af den, man normalt kalder essayistisk.³

Kongens Falds tematiske omgang med hadet, fra dets tilblivelse i idiosynkrasierne til dets "Ekspllosion" af "Handling, der befrier fra" (Bjørnvig, 191) overfølsomhe-

den, udspiller sig især i kapitlet “Stenene bæres af By”. Kapitlets første del handler om hadet som socialt fænomen, mens dets anden del handler om hadet som individuelt fænomen. Det kollektive had er i Jensens roman, som i Bjørnvigs og i Adorno og Horkheimers analyser, antisemitismens had, rettet mod jøden. Kapitlet åbner foran rådhuset. Herfra følges Susannas smertefulde gang fra gabestokken til den ventende hestevogn ved byporten. Fokaliseringen ligger i denne første del ikke hos Mikkel, men hos en større, ubestemt og dog afgrænselig gruppe, “den glade Sværm af ærlige og renlivede Folk fra Staden, Skomagere, og Fiskere, Studenter, Barselskoner og Møer” (Jensen, 50). Det er gennem denne flok af folk, at læseren får adgang til oplevelsen af og meningen med Susannas dom og straf, og det sker på måder, der flytter fokus fra den dømte til selve dette folk, dette *das Man*, og dets blik på verden og på egne handlinger. Susanna “var meget ung og over al Maade køn”; faderen Mendel Speyer “var i sort Jødekappe” og “stod duknakket”; familiens ven var “en ung sortsmodset Mand, som ingen kendte noget til” (s. 49). Også Mikkel fremstilles her udelukkende, som flokken ser ham: “sese, ‘Storken’ var nok ogsaa kommen paa Støvlerne” (s. 50).

Det fremgår, at Susanna er dømt for hor, og at vægteren netop nåede at se “hendes Kunde” tage flugten, selv om læseren takket været den tidligere fremstilling af Otte Iversen og Susannas forhold ved, at det forholder sig anderledes. Folket tager også fejl af sig selv som “ærligt og renlivet”, eftersom den beskrivelse står i skarp kontrast til serien af hadefulde udfald mod Susanna: Hendes hår er fyldt med spytklatter, “en ung Gesel” (s. 50) løfter hujende op i den forsvarsløse Susannas kjole, og “der var for resten dem, der mente, at Stenene var valgt lovligt smaa” (s. 50). Vægteren, og folkets sammenblanding af dømmende og udøvende magt, som han personificerer, er bogstaveligt talt enøjet. Han har længe holdt (et) øje med Susanna og læst den skrift på væggen, som “Folk skrev saa umiskendeligt paa Hushjørnet” (s. 49). Hvis den [...] Susanna Mendelsdatter nu havde været dansk”, så kunne vægteren og dermed folket have vendt det blinde øje til, men hun “var en udenlandsk sort Ting” (s. 49).

Spændingen i kapitlets første del opstår mellem på den ene side “Morskaben” (s. 50), som flokken deler, idet den uddriver og udskammer, og på den anden side den massive menneskelige tragedie, læseren aner på trods af den dækkede direkte tale, der lader folkets muntert-joviale voldshandlinger og enøjede dehumaniseringer dominere fremstillingen. Romanen tegner her i kompakt form en skitse af antisemitismens institutionaliserede had som familieunderholdning, vokset ud af idiosynkrasier (affektive reaktioner på eksotisme, seksualitet, skønhed), som via systematiske tingsliggørelser sanktionerer og begrundet socialt mord.

Mellem idiosynkrasi og had

Med et af de mest markante af romanens mange fokaliseringsskift flytter anden del af “Stenene bæres af By” fokus fra kollektivet til individet, fra “den glade Sværm” til Mikkel, hvilket samtidig flytter fokus fra den institutionaliserede, sociale hadpraksis til hadets tilblivelse i det enkelte subjekt. Omvendingspunktet er sætningen “Mikkel Thøgersen fulgte bagefter” (s. 51), der rummer flere betydninger: Mikkel

følger fysisk efter den udstødte jøde, mens hans igangværende psykiske transformationer følger i de spor, som socialitetens bevægelser fra gåsehudens modvilje til det handlingsparate, retningsbestemte had har lagt ud.

Romanens analyse af hadets opkomst og funktion hos karakteren Mikkel viser, som hos Bjørnvig, hvordan hadet hænger sammen med idiosynkrasien, men viser også, som hos Adorno og Horkheimer, hvordan hadet kun er en af flere mulige konsekvenser af en given sig hen til idiosynkrasien. Den unge Mikkel kandiderer til titlen som dansk litteraturs fremmeste eksempel på en idiosynkratisk eksistens, underlagt et ekstremt receptivt, men derfor også skingert og pinefuldt sanseapparat. Beskrivelserne af hans hjemfaldenhed til uvilkårlige og ufri reaktioner på dels impulserne fra omverdenen, dels egne ideer og følelser fremstår som et regulært katalog over overfølsomhedens fremtrædelsesformer. Om hypersensitiviteten lyder det:

“ Trods en Tankefuldhed, der fik ham til at staa musestille, iagttog han alt om sig, ja de stærke Farver paatrængte sig hans Syn med en saarende Klarhed – en Kælling skreg med Sild – hudløs, hudløs stod Mikkel Thøgersen der, skælvende som nylig slagtet Kød i den onde Luft. (s. 24)

Mere end bare hudløs skælver han som friskslagte kød i en ikke bare barsk, men decideret ond virkelighed. Mikkels sanser savner retning og fokus, opfanger alt ikke bare klart, men sårende klart og uden at skelne eller hierarkisere.

Trukket rundt ved næsen af fornemmelser uden sanselighed, af følsomhed uden følelser, fremstår Mikkel uden barrierer mellem sit indre og verden udenfor. Der, hvor hans selv skulle være, findes blot en tærskel, en heftigt trafikeret zone. Denne tærskel overskrides konstant både udefra – af indtryk, der er for kraftige, for farverige, for detaljerede – og indefra – af drømme, fantasier og lammende angst. Den unge Mikkels bevidsthed kastes “frem og tilbage i Antipatier og Sympatier” (Bjørnvig, 211), for nu at bruge en af Bjørnvigs formuleringer, og Mikkels tilværelse former sig som en stadig oscillation mellem at være “kørt hvingelssyg af de Iagttagelser, han gjorde” (Jensen, 24) og at lade sine indre rørelser flyde ud over verden. Det sidste sker i en række af visioner, fx i Mikkels erindring af rakkerens hesteslagning og i Mikkels fantasieren om Susanna, der indledes således: Mikkel “svimlede, det var som gled han ud med begge sine nøgne Fødder paa et Bundt Knive. Men det var ham tilpas – han kunne ikke holde sin Pine ud. Bedre var det, om han hang i et Reb midt oppe under Himlen, saa vilde Stillingen maaske svare nogenlunde til hans indre Svimmelhed” (s. 16).

Det er op fra denne afgrund af altopslugende idiosynkrasi, at hadet rejser sig i Mikkel. Det sker første gang, da Mikkel uset betragter Susanna umiddelbart efter hendes fordrivelse og indser, hvordan “Udtrykket i de forgrædte Øjne var delt mellem Sorg og Sødme” (s. 52); Susanna, forstår Mikkel, sørger mere over den tabte Otte, end hun sørger over udstødelsen. Konsekvensen er dobbelt: Dels afskriver Mikkel Susanna – “Han brød sig ikke om hende mere fra nu af” (s. 52) – dels efterlader denne afskrivning ham lammet og målløs:

“Og medens Mikkel sad der paa Grøftekanten, kom hans Livsdrift et Øjeblik til at staa alene, han kastede sig ned i Grøften og stønnede af Angst. Men han var ung, endnu kunde hans Lidenskaber ikke bestaa i sig selv, de krævede et Objekt. Og saa vendte al hans Smærte sig da til Had, Had mod ham Otte Iversen. Den Tanke frelste ham, at lægge Otte Iversen øde. Han blev straks roligere og begyndte i Tanken at martre og dræbe ... saadan og saadan skulde Otte Iversen komme til at blinke for Kniven, saadan vilde han se ham traadt flad af Ulykke og brække Led for Led. Mikkel Thøgersen vaagnede af sine brændende Hævndrømme ved at høre Vognen komme langt borte. (s. 52)

Passagens dissekering af Mikkels psykiske processer giver et indblik i romanens tanker om det individuelle hads udspring og formål; logikken genkendes fra Kreienbrocks læsninger af Adorno og Horkheimer. “Livsdrift” og “Lidenskaber” skal, især i deres utøjlede og ungdommeligt brusende former, bindes til noget, de kræver “et Objekt”. Mikkel prøvede før denne hændelse at samle sine lidenskaber i begæret efter Susanna, men hendes endegyldige hengiven sig til Otte tvinger Mikkel til at opgive hende. Det efterlader ham “i vild Affekt” (s. 52), ude af stand til at tøjle sin overfølsomhed i en pinefuld tilstand af umoderede og grundløse idiosynkratiske impulser. Hadet tilbyder sig nu som en løsning: Det begrundede had “frelste ham”, og teksten viser, hvordan hadet med det samme samler de fritsvævende affekter og kanaliserer dem ind i målrettede handlinger. Drømmene om den faktiske hævn detaljer gør Mikkel “roligere”; planerne om “Knivens blinken” stabiliserer sindets fluktuationer og forlener hans eksistens med retning og mening.

Slutningen af kapitlet – og Mikkels videre færd hjem til sin fader – viser, hvordan Mikkels nyerhvervede intentioner nok giver ham en form for fremdrift, men at idiosynkrasiernes rasen ikke derfor forsvinder fra Mikkels tilværelse. I en længere, fortrukken monolog siger Mikkel til de undrende medrejsende, at han “for længe siden er solgt til undergang” (s. 53). Det begrundende had giver samtidig en form for fremdrift til resten af den første bog i *Kongens Fald*, som handler om udførelsen og konsekvenserne af Mikkels hævn, der i stedet for via kniven sker via Mikkels voldtægt af Ane Mette.

Da den unge Mikkel, lammet af skinsyge og fortvivlelse, ser, hvad han troede skulle være hans udkårne, Susanna, blive tvunget ud af byen i vanære efter hendes affære med Otte Iversen, er det en indædt følelse af had til Otte, som giver Mikkel kraft til at rejse sig igen. Hadet samler Mikkels lidenskaber, begrundet og målretter nok af de ellers grundløse og pinefulde affektive impulser til at give Mikkel en kurs at styre efter i form af hævn. Denne figur gentages i romanens anden bog. Efter blodbadet i Stockholm bliver Mikkel meget syg; “han havde holdt Sengen i en Uge, det tegnede til at blive ringe med ham” (s. 133), og videre: “Det saa ud til, at Mikkel skulde dø her i dette nøgne Kammer” (s. 133). På sit yderste tilbyder Mikkel nu at tyde det ellers hemmeligholdte skattekort, som Axel endnu ikke ved, at Lucie tidligere stjal, mens Axel sov. Axel “saa pludselig paa Mikkel, meget vist. Nej, svarede han kort og godt”. Synet af Axels ryg i døren slog Mikkel “med Harme, han tilsvor ham Hævn. Han hadede igen. Næste Morgen var Mikkel Thøgersen i Bedring. Og han kom sig” (s. 137). Da den midaldrende Mikkel første gang ligger for døden, lammet af febersygdom, og får afslag på tilbuddet om som en sidste handling at tyde skriften på det skattekort, som Axel bærer om sin hals, er det en indædt følelse

af had til Axel, der nærmest naturstridigt bringer Mikkel ud af sygdommen og på benene igen. Igen bliver hadets affektsyntese og voldsparathed ikke blot Mikkels, men også fortællingens primære drivkraft.

Forskrivelserne til det begrundede had producerer måske nok retning og drift, men nogen egentlig mening udebliver. Begge de faktiske hævnakter sker med en ufri, førbevidst automatik, som Mikkel ikke kan gennemskue eller sætte sig ud over. Selv om han tydeligvis føler ubehag i begge situationer, så handler kroppen på trods af det, han kalder hjertet. Før voldtægten af Ane Mette lyder det: "Du er i mit Hjerte, Ane Mette, stammede han lidt efter, fuld af Sorg. Andet kunne han ikke sige. Han vidste ikke mere, forstod ikke Sammenhængen" (s. 71); før banesåret til Axel hedder det: "Han tænkte ikke paa andet, end at Axel havde fornærmet ham den Gang i Stokholm. Ja og ... ja han hadede ham ustyrligt. Men Hjærtet sad i hans Hals [...] da var det som om et andet Væsen end han selv handlede" (s. 150).

Hadtaalen som æstetisk laboratorium

Kongens Fald gennemspiller hadets skæbner, både det sociale, ritualiserede had og det individuelle, subjektkonstituerende had. Begge forløb viser klart, dels at begge former for had næres af idiosynkratiske impulser og ubundne affekter, dels at hadet måske nok forlener en gruppe eller et individ med fremdrift og handlekraft, men at det sker på bekostning af andres, og i tilfældet Mikkel også egen, lidelse. I denne tredje del af analysen skifter jeg fokus fra at læse romanens tematiske behandling af hadet og hadets forstadier til at se nærmere på den form for skrift, som tekstens omgang med had og idiosynkrasi skaber.

Jeg tager udgangspunkt i tekstens mest direkte eksempel på egentlig hadtale, nemlig gengivelsen af Mikkels indre monolog efter synet af den pinte, men forelskede Susanna. Citatet igen: "Den Tanke frelste ham, at lægge Otte Iversen øde. Han blev straks roligere og begyndte i Tanken at martre og dræbe ... saadan og saadan skulde Otte Iversen komme til at blinke for Kniven, saadan vilde han se ham traadt flad af Ulykke og brække Led for Led" (s. 52). Formuleringen "at lægge Otte Iversen øde" understreger hadets intensitet. Hadets ekstreme mål spejler den hadendes ekstreme affekt; det er først, når han udrydder, udsletter og nivellerer, at den hadende kan lykkes med at give lidenskaberne og driften en genstand og således ensrette overfølsomhedens mange modstridende impulser. Hadet vil se Otte skilt ad og mast i både psykisk og fysisk forstand. Selve hævnens apoteose placeres i det øjeblik, hvor hævneren ser offeret indse det kommende uundgåelighed, hvor offeret kropsligt reagerer på hævnerens våben med "at blinke for Kniven". Udtrykkets musikalitet, skabt via kombinationen af den skingre i-asonans og de trykstærke forstavelser, viser, hvordan hadtalens driftige og målrettede intentionalitet producerer retorisk flow og veltalighed. Teksten gør mere end bare at henvise til de brændende hævn-drømme, idet beskrivelsen af hadets flammer sætter ild til tekstens egen prosa. Den korte passage bliver et eksempel på det, Bohrer analyserer som æstetiske effekter, der udvindes af hadtale, idet den demonstrerer ilden, som brænder i dem. Det er en ild, der nærer sig ved voldelige konkretioner og ved intentioner om at nivellere og sønderdele.

Sådanne retorisk opflammede og opflammende jordende beskrivelser optræder en række steder i romanen, fx i hesteslagtningen, i Mikkels oplevelse i St. Nicolai Kirke efter blodbadet i Stockholm og i Mikkels dødscene. Mod slutningen af hesteslagtningsvisionen lyder det således: “O, Jorden henter sine, den hvirvler dem omkuld og strækker dem endelangs paa sin Skal. Faa kun Hul et Sted paa dig, og dine Sideben skal svuppe mod Jorden, du skal smække mod Grunden som en Stolpe, hvis Rod er raadnet hen” (s. 36). Syntaktisk og semantisk anvender passagen en række af de samme virkemidler som Mikkels brændende hadtale: Den truer via bydemåden (“skal”), den udpeger et offer, som den straks tingsliggør og dehumaniserer (“du”; “som en Stolpe”), den nedskriver og nivellerer (“smække mod Grunden”; “svuppe mod Jorden”), den udraderer og jorder. Et andet eksempel findes i Mikkels sammenbrud i kirken i Stockholm:

“hvad er din Indbildnings Kraft, siden den ikke kan holde Verden oppe? Du er som de andre, ikke stærkere – men den eneste i Verden skal du være, ja ensom. Og hvordan gik det dig, hvad blev der af den fødte Mildhed i dit Hjærte, den dybe Trang til at bruge Godhed mod alle, der holdt dig søvnløs i din Ungdom? Livet ville ikke forløse din overmægtige Trang til Lykke, det nødte dig til Had, Hævn, og du blev hjemløs. (s. 130)

Her forbindes Mikkels deroute direkte med “Had og Hævn”, men det sker igen i formuleringer, der mimer hadtalens egne jordende logikker; uddrivelsen af Mikkels had sker i en passage, der selv tenderer det hadefulde. Teksten sætter efterfølgende retorisk triumf på, idet den skruer op for både affekt og effekt:

“Tys! Det er hemmeligt en Støj af Ben, den inderste Lyd er som sagte Skred i Kisten. Stille! Det fyger i dit Minde, hvis du tænker; der gaar et isnende Pust af Glemthed over dig. Du hører kun Sneens Fygeviser i din vinterlige Erindring. Der jager et Sting gennem din Bevidsthed, det maner dig om et ulideligt Mørke. (s. 131)

Mikkels hadtale smitter i passager som disse af på romanens egen fremstilling, og det sker på måder, der skaber tvivl om, hvem, der jorder hvem. Jeg har i “Den manende apostrofe” (2008) argumenteret for, hvordan passager som disse udnytter flertydigheden forbundet med anden person-pronomenet til på skift at indskrive bogens personer, den fremstillende instans og læseren på duets plads og gøre dem til genstand for de indædte og desperate forskrivelsesmanøvrer, der er medvirken- de til at give *Kongens Fald* sine særlige kvaliteter.

Nedbrudte grænser

Hvad betyder nu disse nedslag i romanens omgang med had, hadeffekter og idiosynkrasien for opfattelsen af *Kongens Fald* som litterært værk? Den med tiden ret omfattende reception af romanen har to særtræk: Dels vurderes romanen stadig mere positivt, jo tættere man kommer på nutiden, dels opholder hovedparten af receptionens læsninger sig ved noget, som sjældent er en udfordring i forbindelse med kanoniserede klassikere, nemlig ved spørgsmålet om, hvorvidt bogens eks-

treme æstetiske praksisser, herunder dens skildringer af negativitetsfænomener, er strategiske eller symptomatiske, altså om bogen lykkes med at konstruere et synspunkt, hvorfra idiosynkasiernes medrivende amokløb lader sig overskue.

I sin grundige nykritiske læsning fra 1959 presses Sven Møller Kristensen af egne pointer om romanens uforløste spændinger mellem trods og hengivelse ud over autonomidoktrinens grænser, når han foreslår, at man kan "sige at der er en dobbelthed eller indre splid i romanen, mellem tanken og følelsen, mellem noget mere villet og noget mere ubevidst, sådan som der også synes at have været i digterens eget sind" (s. 110). Jørgen Elbek går mere direkte normativt til værks og konstaterer, at der mangler afstand mellem de skildrede og den skildrende; forfatteren havde muligheden for at "lægge luft mellem dem [de fiktive personer] og sig" (s. 24), men han har undladt at gøre det. "Grænsen mellem fortæller og hovedperson er nedbrudt og også læseren går ind i oplevelsesfællesskabet" (s. 25). Også Aage Schjøttz-Christensen læser romanen symptomalt, som delvist mislykket på grund af dens manglende adskillelse mellem tekstuel praksis og personlige forhold: "i opvældet af tanke og følelse har digteren haft svært ved at fastholde romanforfatterens overblik [...]. Han [Jensen] har gjort sin egen subjektivitet gældende, men beholdt fiktionen, hvorved bruddet i sammenhængen fremkommer" (s. 83).

Poul Bagers og Anders Thyrring-Andersens nyere læsninger skruer op for mesterværksbetegnelsen, dog uden helt at kunne forlade problemerne med at fastslå, hvem i romanen der taler hvornår og hvorfor. Bager hæfter sig ved bogens "krasse udpenslinger" af sygdom, affældighed og død, "der skurrer noget i ørerne" (Bager, 145). Andersen konkluderer, at romanen er "et mesterværk og en mærkværdighed" (Andersen, 44), men bruger hovedparten af sin teksts energi på at argumentere for konjunktionens første led. Jørgen Dines Johansen kalder den et "enestående kunstværk", hvis "fuldendt symmetriske fortælling" er "meget stramt komponeret" (s. 19).⁴

Jeg har andetsteds argumenteret for at læse romanen som en uhyggelig fortælling, bestemt som en fortælling, hvori tvivlen om, hvem der taler, er genkommende for både de fremstillede personer og læseren (Iversen, 2018). Centralt i den læsning står ideen om, at tvivlen om, hvorvidt *Kongens Fald* er en autonom fiktion, sat fri af og fra sin forfatter i kraft af en velovervejede strategi, eller om den snarere er et dokument, der hænger så tæt sammen med sit ophav, personen Jensen, at den bliver til et symptom, ikke så meget kalder på det ene (eller andet) svar, fordi det er fra selve denne tvivl, at tekstens fascinationskraft udgår. Med et udtryk fra Lis Norup betegner jeg *Kongens Fald* som dekadent dekadenceeksorcisme,⁵ altså en tekst, der arver dekadencen, men som gæld. Fra romanens fremstillende niveau kritiseres adskillelses- og degenerationsmotiver, som samlet kan beskrives som dekadente eller idiosynkratiske, men kritikken leveres med et massivt opbud af netop dekadente, idiosynkratiske figurer. Romanen kritiserer konsekvenserne af det løsrevnes og fragmenteredes tænkning og æstetik i en løsrevet og fragmenteret form. Den opfordrer til stillingtagen over for et problem, dens egen fremstilling er et symptom på.

Denne artikels analyser af romanens fremstillinger af had og idiosynkrasi placerer sig i forlængelse af en sådan læsning. Romanen dissekerer det begrundede had, hadet som lokkende, men fejlslagen genvej til kollektiv eller personlig identitet, med en ganske entydig kritisk gestus. Anderledes tvetydigt er romanens forhold

til de grundløse idiosynkrasiers affektbetonede og højintensive amokløb. De spektakulære visioner og affektstyrrede udfald er en central del af bogens egen æstetiske praksis. Ved at give sig idiosynkrasiernes prøveboringer i vold lykkes bogen med, som det hedder hos Kreienbrock, at presse sproget og de traderede æstetiske former til, ja, måske endda ud over deres grænser. Resultatet er en prosa i affektiv excess, frapperende i sin overbudspolitik, hyperbolsk i sin finesse, både hidsende og trætende. Samtidig er det uomgængeligt, at tekstens diagnosticering af det genstandsløse had finder sted gennem idiosynkrasiens optik. Teksten udarter sig således i nogle passager til et regulært had til det genstandsløse. Her er det ikke bare Mikkels ofre eller Mikkels selv, men også forfatteren og læseren, som den højspændte prosa vil tvinge til “at blinke for Kniven”.

Noter

- 1 Se Institut for Menneskerettigheders rapport “Hadefulde ytringer i den offentlige online debat” for en dansk diskussion af de definatoriske, juridiske og samfundsmæssige udfordringer, der er forbundet med hadefulde ytringer med udgangspunkt i debatten på DR Nyheders og TV 2 Nyhedernes Facebook-sider (Zuletal og Burkal).
- 2 Denne optegnelse af en linje fra Adorno og Horkheimer over Bjørnvig til Kreienbrock og Bohrer kan give indtryk af, at alle former for had hænger uløseligt sammen med idiosynkratiske ophobninger, hvilket kalder på en form for besindelse. Had bruges som bekendt som betegnelse for en meget bred vifte af forskellige fænomener, fra individuelle psykologiske reaktionsmønstre over retoriske og diskursive konstellationer til sociologiske og samfundsmæssige størrelser. Relationerne mellem det idiosynkratiske og nogle former for had som udløbere af det idiosynkratiske udpeger en delmængde af disse mange fænomener; en delmængde, som er særligt interessant i sammenhæng med den slags tekster, Jensen skrev.
- 3 I “Rædselsfylde. Danmark som idiosynkrasi” (2004) demonstrerer Birgitte Rasmussen Hornbek overbevisende, idet hun trækker på Bjørnvigs begreb om idiosynkrasien samt Kierkegaards’ æstetikers ideer om vekseldrift, hvordan Jensens tidlige rejsebeskrivelser via idiosynkrasien som æstetisk strategi skriver sig frem mod en modernistisk prosa: “Således er disse småessays medium for en eksperimentel rendyrkning af en idiosynkratisk attitude [...] De litterære greb og ikke mindst den idiosynkratiske punktualisering, de negativt opladede fikseringers suspension af det episke og ikonoklasmen, trækker i retning af prosamodernismens litterære eksperimenter” (s. 128).
- 4 Se kapitel 7 i Iversen 2018 for mere indgående diskussioner af receptionen af *Kongens Fald*.
- 5 Dette oxymoroniske udtryk bruges flere steder om Jensens praksis i Norups fremragende dekadenceforskning, senest i “Through Decadence to Vitalism”, hvor udtrykket “decadence-exorcist” (50) adresserer forhold i *Danskere* og særligt *Einar Elkær*.

Litteratur

- Adin, Mariah (2004): *The Brooklyn Thrill-Kill Gang and the Great Comic Book Scare of the 1950s*, Praeger Publishers.
- Ahmed, Sara (2004): “Affective Economies”, i *Social Text* 79.22, 117-139.
- Andersen, Anders Thyrring (2002): “Ulægeligt levende. Interferensen i Johannes V. Jensens *Kongens Fald*”, i *Spring* 19, 24-46.

- Bager, Poul (1988): *Kongens Fald. En analyse af Johannes V. Jensens roman*. Viby: Centrum.
- Bohrer, Karl Heinz (2019): *Mit Dolchen sprechen. Der literarische Hass-Effekt*, Berlin: Suhrkamp.
- Bjørnvig, Thorkild (1960): "Den æstetiske Idiosynkrasi", i *Begyndelsen: Essays*, København: Gyldendal.
- Brokoff, Jürgen og Robert Walter-Jochum (red.) (2019): *Hass/Literatur. Literatur- und kulturwissenschaftliche Beiträge zu einer Theorie- und Diskursgeschichte*, Bielefeld: Transcript Verlag.
- Butler, Judith (2013): *Excitable Speech: a Politics of the Performative*, New York: Routledge.
- Elbek, Jørgen (1966): *Johannes V. Jensen*, København: Gyldendal.
- Horkheimer, Max og Theodor W. Adorno (2004): *Oplysningens dialektik: filosofiske fragmenter*, København: Gyldendal.
- Hornbek, Birgitte Rasmussen (2004): "Rædselsfylde. Danmark som idiosynkrasi", i Iversen (red.): *Kraftlinjer. Synspunkter på Jensens forfatterskab*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Iversen, Stefan (2008): "Den manende apostrofe. Lyrisk prosa i *Kongens Fald*", i Dahl et al. (red.): *I Nuets Spejl. Læsninger i Johannes V. Jensens digte*, København: Gyldendal.
- Iversen, Stefan (2018): *Den uhyggelige fortælling. Unaturlig narratologi og den unge Johannes V. Jensens forfatterskab*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Johannes V. (2001): *Kongens Fald*, Haslev: Gyldendal.
- Johansen, Jørgen Dines (1997): "Rakkerens kniv", i Hjordt-Vetlesen og Krarup (red.): *Læsninger i Dansk Litteratur*, bind 3, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Kreienbrock, Jörg (2019): "Grundloser Hass: Formen idiosynkratischer Rede", i Brokoff og Walter-Jochum (red.) *Hass/Literatur. Literatur- und kulturwissenschaftliche Beiträge zu einer Theorie- und Diskursgeschichte*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Kristensen, Sven Møller (1959): *Digtning og livssyn*, København, Gyldendal.
- Moreno-Delgado, Alicia, María Antonia Paz og Julio Montero-Díaz (2020): "Hate Speech: A Systematized Review", i *SAGE Open*, 10.4, doi 10.1177/2158244020973022.
- Norup, Lis (2020): "Through Decadence to Vitalism", i Lyytikäinen et al.: *Nordic Literature of Decadence*, New York, NY: Routledge.
- Schiøttz-Christensen, Aage (1975): "Johannes V. Jensens dobbeltholdning til kristendommen. Nogle bemærkninger til *Kongens Fald* som eksistentielt indlæg", i *Dansk Udsyn*, LV.
- Zuleta, Lumi og Rasmus Burkal (2017): *Hadefulde ytringer i den offentlige online debat*, København: Institut for Menneskerettigheder.